

Гор. – Горловка
Д. – Донецьк
Мар. – Мариуполь

Сорока Т.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови та перекладу Ізмаїльського державного гуманітарного університету

УДК 811.161.2'371

СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА МОНОСЕМІЧНИХ АКСІОНОМЕНІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена дослідженню лексичної семантики іменників на позначення загальнонаціональних цінностей української етнолінгвокультури, обраних з тлумачних словників методом ступінчастої ідентифікації. Проведений аналіз семантичної активності тридцяти аксіономенів показав, що, вони, маючи лише одне базове лексичне значення як своєрідний додаток до полісемічного слова і, відповідно, займаючи визначне місце в системі сучасної української мови, передають ту чи іншу характеристику або властивість людини як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях.

Ключові слова: аксіономен, семантичний аналіз, лексичне значення.

Сорока Т.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка и перевода Измаильского государственного гуманитарного университета

СТРУКТУРНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МОНОСЕМИЧНЫХ АКСИОНОМЕНОВ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена исследованию лексической семантики имен существительных, обозначающих общенациональные ценности украинской этнолингвокультуры и выявленных по толковым словарям методом ступенчатой идентификации. Проведенный анализ семантической активности тридцати аксиономенов показал, что они, руководствуясь только одним базовым лексическим значением и, соответственно, занимая значимую позицию в системе современного украинского языка, передают ту или иную характеристику или свойство человека как на индивидуальном, так и на общественном уровнях.

Ключевые слова: аксиономен, семантический анализ, лексическое значение.

Soroka T.

– PhD (Philology), Associate Professor, English Language and Translation Department at Izmil State Liberal Arts University (Ukraine)

STRUCTURAL CHARACTERISTIC OF THE MONOSEMANTIC UKRAINIAN AXIONOMENS

The article is dedicated to the investigation of the nouns denoting national values on the material of the Ukrainian language. Each monosemantic axionomen consisting of a single lexical meaning has been taken from the modern thesauri by means of the step-identification method. In the process of analysis it has been

defined that a basic structural seme of an examined axionomen is regarded as the so-called addition to a polysemantic word. Monosemantic axionomens occupy significant positions in the system of the modern Ukrainian language and represent human characteristic features or qualities on the individual and public levels as well.

Key words: *axionomen, semantic analysis, lexical meaning.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку лінгвістики особливо актуальними є антропо- й етноцентричні підходи, для яких пріоритетним є вивчення мови в її зв'язках із мисленням, ментальністю, культурою. Ці завдання реалізуються передовсім у дослідженні взаємодії лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів у структурі значень лексичних одиниць, їх здатності відтворювати категоріальні фрагменти мовної картини світу та відобразити специфіку національного світосприйняття певної спільноти (праці М. Ф. Алефіренка, І. О. Голубовської, А. В. Корольової, А. А. Лучик, О. О. Селіванової, С. І. Терехової, О. В. Тищенко, Т. С. Толчєєвої, М. П. Фабіан, Г. М. Ярун та інших).

Аналіз останніх досліджень. У низці статей, присвячених дослідженню мовної об'єктивації аксіологічних категорій духовної культури українського народу, яка репрезентована філософсько-світоглядними, науковими, громадсько-політичними, соціальними, моральними, релігійними, правовими та естетичними цінностями [2; 3; 4], викладено результати авторського наукового дослідження семантичних співвідношень шести груп аксіономенів¹ із застосуванням матричного методу: по три групи аксіономенів з найвищим (18–10 значень) та середнім ступенем полісемії (9–2 значень). Однак, до складу аксіолексики входить ще й сьома група однозначних іменників, які займають фіксовані місця у матриці.

Метою пропонованої статті є аналіз структурних особливостей моносемічних аксіономенів сучасної української мови, які кваліфікуються як ціннісно-обумовлені реєстрові одиниці лексикографічних джерел тлумачного характеру.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) встановити семну структуру групи моносемантичних слів на позначення цінностей; 2) проаналізувати співвідношення досліджуваних аксіономенів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблеми моносемії частково розглядаються в працях Ю. Д. Апрєсяна, Н. Д. Арутюнової, В. П. Беркова, В. Г. Гака, В. І. Карасика, Л. С. Ковтун, М. І. Фоміної та ін., дієсловам-моносемантам

---

¹ *Аксіономен* (від грецького *ἀξία* – «цінність» і латинського – *nomēn* – «ім'я, назва») є робочим терміном, впровадженим у науковий обіг автором статті для позначення найменування цінності.

присвячено дослідження О. К. Мухамедзянової. Серед існуючих визначень поняття «моносемант» найбільш точно його тлумачення представлено в словнику О.С. Ахманової: «... кожній одиниці змісту повинна відповідати одна певна одиниця вираження» (*переклад наш.* – С. Т.) [1]. В нашому дослідженні ми розглядаємо лексико-семантичне наповнення аксіологічного моносеманту як таке, що співвідноситься лише з одним предметом думки, або є відбитком об'єкта реальної дійсності. Особливістю цих слів є те, що вони в стислому вигляді передають значення, в основі яких лежать розрізнявальні риси, що позначаються й на відношеннях між досліджуваними іменниками.

До складу слів на позначення цінностей в сучасній українській літературній мові входять тридцять моносемічних аксіономенів, обраних з тлумачних словників [5] за допомогою прийому суцільної вибірки та процедури ступінчастої ідентифікації, які умовно ділимо на три підгрупи за типом лексичних значень.

Перша підгрупа включає 11-ть моносемантів, більшість з яких за своїм базовим лексичним значенням виступає семантично близькою до деяких аксіономенів із максимальним або середнім ступенем полісемії. Так, іменник **довіра**, позначаючи «*ставлення до кого-небудь, що виникає на основі віри в чийсь чесність, щирість*» корелює з аксіономенами **чесність**, **щирість**; слово **консенсус**, указуючи на «*відсутність у сторін, що домовляються, заперечень проти пропозицій, висунутих під час переговорів*», співвідноситься з аксіономенами **добро**, **злагода**, **мир**; іменник **державність** завдяки значенню «*державний лад; державна організація*» має семантичні зв'язки із аксіономенами **порядок** й **демократія**; лексична одиниця **цілеспрямованість** та полісемічні слова **воля** й **мрія** збігаються за значенням «*прагнення до мети, підпорядкованість їй дій, думок*»; вказівка на «*красу, художність, вродливість*» об'єднує моносемічне слово **естетичність** з аксіономенами **врода**, **краса**; іменник **православність** за лексичним значенням «*православна віра, православ'я*» а іменник **релігійність** – «*віра в Бога*» встановлюють семантичні зв'язки зі словами **благочестя** й **віра**; лексична одиниця **самовідданість** подібно до полісеманту **альтруїзм** позначає «*готовність пожертвувати собою, поступитися своїми особистими інтересами заради інших людей*»; лексичне значення «*працелюбність*» іменника **трудолюбство** міститься й у внутрішній формі двозначного слова **працьовитість**. Взаємообумовленість соціальних цінностей **громадянськість** і **колективізм** вбачається в «*усвідомленні кожним громадянином своїх прав та обов'язків щодо держави, суспільства*»

(громадянськість), а також у висуванні ними на перший план громади й суспільства, ставлячи інтереси колективу вище, ніж інтереси окремої особистості на засадах «колективної співпраці як принципу громадського життя та діяльності людей» (**колективізм**).

Формулою тлумачення для 11-ти аксіономенів другої підгрупи **ввічливість, вірність, гречність, інтелігентність, лагідність, підприємливість, поміркованість, смиренність, стриманість, цивілізованість, щедрість** виступає семантично вагоме значення «властивість / якість за значенням», що відсилає до відповідних прикметників, генетично пов'язаних з досліджуваними лексичними одиницями. Домінуючою ознакою аксіономенів **ввічливість, вірність, гречність, інтелігентність** є ідея морально-етичного потенціалу людини, що дозволяє вказані слова вважати ціннісними орієнтаціями, тобто елементами психологічної структури особистості, а аксіономени **лагідність, поміркованість, смиренність, стриманість, щедрість** характеризувати ще й як християнські чесноти в релігійно-православній традиції українського народу. Соціальне підґрунтя аксіономенів **підприємливість** та **цивілізованість** вбачається в актуалізації активних дій та завзяття українців на шляху до прогресу в умовах вітчизняної культури.

Відсилання «абстрактного іменника до відповідного прикметника» об'єднує 8 моносемічних аксіономенів **акуратність, духовність, лояльність, наполегливість, неупередженість, об'єктивність, родинність, унітарність** у межах третьої підгрупи. Кожне зі слів на позначення цінностей керується відповідним семантичним принципом, який закладено в основу внутрішньої структури абстрактного аксіономена. Наприклад, слово **акуратність** передає дотримання порядку, точності; семантика **духовності** пов'язана з внутрішнім психічним життям людини, її моральним світом, певною піднесеністю думок та вчинків у протиставленні гріховному, аморальному; сутність іменника **лояльність** усвідомлюється через поведження в межах закону та коректне, доброзичливе ставлення до інших; лексична одиниця **наполегливість** тлумачиться як виявлення завзяття, стійкості, непохитності у здійсненні, досягненні певної мети; аксіономен **неупередженість** констатує відсутність обманної, негативної, заздальгидь сформованої думки, упередження; моносемант **об'єктивність** як філософсько-світоглядна категорія характеризує предмет, зміст знання чи спосіб існування (дійсності) в їхній незалежності від людської свідомості (суб'єкта пізнання), а як риса характеру – здатність розглянути питання, що є предметом дискусії,

незважаючи на особисті уподобання чи вигоду; виступаючи біологічною категорією, аксіономен **родинність** переважно розглядається як кровна спорідненість, але в той же час вона набуває правової форми як підстава виникнення сімейних прав та обов'язків між суб'єктами, які нею пов'язані; громадсько-політична значущість конституційно закріпленої **унітарності** державного устрою України вбачається в організації території і населення, визнання за ними або надання їм певного статусу в здійсненні державної влади.

Висновки дослідження. Проведений аналіз семантичної активності тридцяти аксіономенів досліджуваної сьомої групи показав, що, вони, маючи лише одне вагоме лексичне значення як своєрідний додаток до полісемічного слова і, відповідно, займаючи визначне місце в системі сучасної української мови, передають ту чи іншу характеристику або властивість людини як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні ціннісних парадигм англійського та французького мовних соціумів, досліджуючи аксіономени з найвищим і середнім ступенем полісемії та моносемічні іменники в межах лексико-семантичних полів вказаних мов.

Література

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энциклопедия, 1969. – 606 с.
2. Сорока Т. В. Семантичні особливості аксіологічних категорій / Т. В. Сорока // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии: научно-методический сборник. – Вып. XXI. / отв. ред. В. А. Глущенко. – Славянск : СГПУ, 2011. – С. 74–82.
3. Сорока Т. В. Семантичні особливості аксіономенів із середнім ступенем полісемії (на матеріалі сучасної української мови) / Т. В. Сорока // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методич. сб. / отв. ред. В. А. Глущенко; отв. за вып. В. М. Калинин. – Славянск : Предприниматель Маторин Б. И., 2012. – Вып. XXIII. – С. 106–111.
4. Сорока Т. В. Семантична структура багатозначних аксіономенів сучасної української мови / Т. В. Сорока // Вісник Донбаського державного педагогічного університету. Серія : Філологічні науки : збірник наукових праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глущенко]. – Слов'янськ : ДДПН, 2013. – Вип. 1. – С. 43–51.
5. Словник української мови : у 11-ти т. / [І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 1–11.